

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 8, Sayı/Issue 19 (Ağustos/August 2019), s. 272-283.
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut284>
ISSN: 2147-5490, Mainz-Almanya

Özgün Makale/ Original Article

|| Geliş Tarihi: 05.07.2019
|| Kabul Tarihi: 05.08.2019

Yenisey Yazıtlarında Duygu Sözcükleri

Words of Emotion in Yenisei Inscriptions

Abdullah YILDIRIM*

Öz

Yenisey Yazıtları, Altay-Sayan bölgesi halkının önde gelen bazı şahsiyetlerinin ölümünden sonra dikilen mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda ölen kişi, kahramanlıklarının yanı sıra eşine, çocuklarına, akrabalarına ve dostlarına doyamadan bu dünyadan göç ettiğini kendi ağzından anlatmaktadır. Yenisey yazıtlarında, birçoğu kalıp ifadelerden oluşan duygu yüklü sözcüklere rastlanmaktadır. Buradan hareketle, Yenisey yazıtlarında duygu anlamı taşıyan bu sözcüklerin söz varlığı içerisinde hangileri olduğunu tespit edip kelimelerin tanıklandığı yerler belirtildikten sonra anlamsal bağlamı daha iyi anlaşılması için bu kavram alanı içerisinde yer alan her sözcükle ilgili bir örnek cümle verilmiştir. Ayrıca, sözcükler ile ilgili etimolojilere yer verilip bazı kelimelere dair farklı okumalar da belirtilmiştir. Bu makalede, Yenisey yazıtları üzerine en kapsamlı çalışma olan Erhan Aydın'ın *Yenisey Yazıtları* adlı eseri temel kaynak olarak alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yenisey Yazıtları, Eski Türk Yazıtları, Söz varlığı, Leksikoloji.

Abstract

The Yenisei inscriptions are the tombstones done after dying of the prominent living in Altay-Sayan region. In this inscriptions the died person tells not only about his bravery but also about his unexpected death without having enough time with his family, children, relatives and friends with his own words. In Yenisei inscriptions, emotionally charged words, many of which are made of mold expressions, are found. Hence, after determining the words which have the meaning of emotion in Yenisei inscriptions and determining the places where the words were witnessed, a sample sentence related to each word in this concept area was given for a better understanding of the semantic context. In addition, etymologies related to words are given and different readings of some words are also mentioned. In this article, the most comprehensive work on the Yenisei inscriptions, Erhan Aydın's *Yenisey Yazıtları*, was considered as the main source.

KeyWords: Yenisei Inscriptions, Old Turkic Inscriptions, Vocabulary, Lexicology.

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya-Türkiye.

El-mek: abdullahyildirim350@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2111-9874>

Giriş

Yenisey Yazıtları, Altay-Sayan bölgesi halkının önde gelen bazı şahsiyetlerinin ölümünden sonra dikilen mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda ölen kişi, kahramanlıklarının yanı sıra eşine, çocuklarına, akrabalarına ve dostlarına doyamadan bu dünyadan göç ettiğini kendi ağzından anlatmaktadır.

Yenisey yazıtlarının büyük bir bölümü yukarı Yenisey vadisinde, doğuda Tuva'nın başkenti Kızııl'dan 60 km. uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik Irmağı yakınındaki Şançi kırlarına kadar 200 kilometrelik mesafede toplanmaktadır (Kormuşin, 2001: 259).

Yenisey yazıtları, Kırgızlar tarafından dikildiği sanılan ve bugün toplam sayısı 250'ye yaklaşan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Uybat III (E 32) Yazıtı ilk bulunan yazıt olduğu hâlde N. Yadrinsev tarafından 1889 yılında II. Doğu Türk Kağanlığı'ndan kalan yazıtlar bulununcaya kadar bu yazıtların kimlere ait olduğu ve alfabenin niteliği hakkında pek bir şey bilinmiyordu. Thomsen'in bu alfabedeki harfleri çözmesinden sonra çalışmalar, daha çok Moğolistan bölgesi üzerinde yoğunlaşmış, bu yazıtları okuma girişimleri de olmuştur. Bu anlamda özellikle W. Radloff, S. Ye. Malov ve H. N. Orkun'un adını anmak gerekir. (Aydın, 2012: 163).

Yenisey yazıtlarında bazı harfler Moğolistan'daki kağanlık yazıtlarından ya şekil itibariyle farklıdır ya da başka sesleri karşılamaktadır. Yenisey yazıtları söz varlığı açısından temelde özellikle Moğolistan'da bulunan ve II. Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı tarafından dikilen yazıtlardan farklı değildir. Ancak Altay-Sayan bölgesi halklarının söz varlığında bulunan ancak diğer bölge yazıtlarında tanıklanmayan sözcüklerde de yok değildir (Aydın, 2013: 38).

Bu çalışmada Yenisey yazıtlarında duygu anlamı taşıyan sözcükler üzerinde durulacak, sonra etimolojileri verilip bazı farklı okumalar gösterilecektir. Böylece Yenisey yazıtlarındaki duygu anlamı içeren sözcükler üzerine söz varlığı oluşturulacaktır.

İncelenen sözcükler alfabe sırası ile verilip bölü “/” işaretinin solundaki sayı yazıtın numarasını, sağındaki sayı ise satır numarasını göstermektedir. Tek satırlı yazıtlarda sadece yazıt numarası verilmiştir.

1. Yenisey Yazıtlarında Duygu Bildiren Sözcükler

1.1. Sevgi ve Şefkat Bildiren Sözcükler

1.1.1. ataç 'babacık' (Aydın, 2015: 193). Uybat III (E 32), 14; Oznaçennaya II (E 104), 8; Şancı III (E 152), 2

bir yaşımta ataçımka adrındım a tokuz beg er <...> “Bir yaşımda babacığmdan ayrıldım. Dokuz bey asker <...>” Uybat III (E 32), 14

ata 'ata, baba, dede' sözcüğünün küçültme eki (+I)ç+ almış biçimidir. Clauson *taçam* şeklindeki okumaları hatalı bulur (ED 43b). Yenisey yazıtlarında sıklıkla kullanılan bu ek eklendiği sözcüğe sevgi anlamı katmaktadır.

1.1.2. begiç 'beycik' (Aydın, 2015: 15). Abakan (E 48), 7

tölis bilge atam ben altı yegirmi yaşım a almış kunçuyumuz bökmedi begiçim “(Ben) Tölis Bilge Atam(ım). On altı yaşımdaydıkımız eşimiz doymadı.” Abakan (E 48), 7

beg ‘bir klanın lideri, küçük rütbeli şef’ (ED 322b), sözcüğünün küçültme eki (+(I)ç+) eki almış biçimidir. *Beg* sözcüğün ünlüsünün uzundur (Gülensoy, 2007: 125). Yenisey yazıtlarında beye duyulan sevgiyi dile getirmektedir.

1.1.3. egeç ‘annecik’ (Aydın, 2015: 199). Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim “Erkeklik erdemimdeki, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

1.1.4. eçiç ‘ağabeycik’ (Aydın, 2015: 201). Uyük-Turan (E 3), 6; Uybat III (E 32), 1, 13, 16, 16; Elegest II (E 52), 3, 3; Çer-Çarık (E 69), 1

er erdem için e yıta yokladı kulu alp tutsar küç eçiçim e “Erkeklik kahramanlığı için, ne acı! Göge yükseldi. Kulu(?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için).” Uybat III (E 32), 1

eçi bir kişinin babasından daha küçük, kendisinden daha yaşlı yakın erkek akrabası anlamına gelen sözcüktür. Hem küçük amca hem de büyük ağabey anlamına gelmektedir (ED 20a). Yenisey yazıtlarında sözcüğe (+(I)ç+) küçültme eki getirilerek sevgi anlamı kazandırılmıştır.

1.1.5. kañıç ‘babacık’ (Aydın, 2015: 204). Abakan (E 48), 6

yeti urı oğluñuzka bökmedök kañıçım alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertñiz buñka taşñ beñkü tiker men yıta “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız. Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedi (kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!” Abakan (E 48), 6

kañ ‘baba’ sözcüğünün küçültme eki (+(I)ç+) almış biçimidir. Yenisey yazıtlarında küçültme eki almış diğer sözcükler gibi sevgi anlamı katmıştır. Ayrıca *kañ* sözcüğü için bk. krş. (ED 43b).

1.2. Sevinç Bildiren Sözcükler

1.2.1. ögür- ‘sevinmek’ (Aydın, 2015: 209). Uybat III (E 32), 10

erdemın için türk kan balbalı el ara erig oduş? er oğlın ögürüp? ödür? altı erdem begim e “Kahraman olduğun için Türk kağanının balbalını yurdun her tarafında, dokuz askeri? erkek çocuklarıyla sevinip <...> (ey) altı kahraman beylerim!” Uybat III (E 32), 10

1.2.2. ögürdü ‘neşe, hayat kaynağı’ (Aydın, 2015: 209). Altın-Köl I (E 28), 6

botomuz umay begimiz biz uya alp er özin altı kılmadıñ özlük at özin üç erig almadıñ yıta ezençüm e küzençüm e adrılna seçlinme ögürdüm “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! Izdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!” Altın-Köl I (E 28), 6

1.3. Acınma Bildiren Sözcükler

1.3.1. açığ a ‘ne acı!’ (Aydın, 2015: 191). Abakan (E 48), 2, 8; Uybat VI (E 98), 2

erdemi bar için kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açığ a “Erdemi olduğu için hanın, Atam Totok adına erişmiş beyim, ne yazık! Askerin başı, eyvah! Ne acı!” Abakan (E 48), 8

Gülensoy, acı sözcüğünü ‘tat alma organında bazı maddelerin bıraktığı yakıcı durum’ biçiminde anlamlandırır. Sözcük ET.’de acığ ‘acı, hiddet, kuvvetli, pek’; OT.de açığ

'acı' biçiminde kullanılmıştır (2007: 45). Sözcüğün temel anlamı fiziksel olarak hissedilen "amansız ağrı"dır. Bazı dillerde tat anlamında ekşi olarak geçer; ama bu anlama uygun olanı *ekşiğ* sözcüğüdür. *açıg* sözcüğüne uygun benzetme "kederli, acılı" anlamlarında karşılık bulur. Bazı dillerde de "üzüntü" olarak geçer. Bazı kuzey ve güney lehçelerde önemli fonetik değişmelere uğramıştır. "acı" fiziksel acı olarak, *açıg* ise "duygusal acı" yani "üzüntü" olarak kullanılmıştır (ED 21b). Yenisey yazıtlarında ise *açıg a* "ne acı!" anlamında kullanılan bir acınma ünlemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2. *bagır* 'ah!, vah!' (Aydın, 2015: 194). Oçurı (E 26), 11

esiz bagır közüñin on? kara körmez ertñiz saçıg? <...> "Ne yazık! Vah! Gözünüzle on? kara? görmediniz. Saçı <...>" Oçurı (E 26), 11

Sözcüğün temel anlamı "karaciğer" olup çeşitli anlam genişlemelerine uğramıştır (ED 317a). Yenisey yazıtlarında ise "ah!, vah!" anlamlarında kullanılan bir acınma ünlemi olarak anlam kazanarak bir durum karşısındaki tepkiyi, acıyı ve hayıflanmayı dile getirmiştir.

1.3.3. *erinc* 'ne yazık!, ne acı!' (Aydın, 2015: 200). Altın-Köl II (E 29), 3

erdeml[ig] bulsar bodun esirkeyü ermedi erinçim ekizim e "Kahramanlığı bulduğunda, halkı (onu) esirgeyemedi (koruyamadı), ne acı! Ey ikizim(?)" Altın-Köl II (E 29), 3

1.3.4. *esiz* 'ne yazık!, ne acı!' (Aydın, 2015: 201). Uyük-Tarлак (E 1), 1; Elegest I (E 10), 3, 7; Çaa-Höl III (E 15), 2, Çaa-Höl IV (E 16), 2; Oznaçennaya I (25), 6, Oçurı (E 26), 3, 3, 4, 4, 11; Oya (E 27), 5; Uybat II (E 31), 5; Hemçik-Çırgakı (E 41), 10; Bay-Bulun I (E 42), 1, 1, 1, 7, 8; Kızıl-Çıraa II (E 44), 1, 3; Köjeelig-Hovu (E 45), 7, 9, 9; Abakan (E 48), 2, 8; Tuva B (E 50), 3; Tuva D (E 51), 1, 2, 3, 3; Elegest III (E 53), 1; Sargal-Aksı (E 60), 1; Kara-Bulun I (E 65), 3; Kara-Bulun II (E 66), 1; El-Bajı (E 68), 3, 28, 28; Podkuninskaya (E 71), 5; Uybat VI (E 98), 3, 4; Ortaa-Tey (E 99); Baykalovo (E 101); Oznaçennaya II (E 104), 4; Uyük-Oorzak I (E 108), 1; Uyük-Oorzak III (E 110), 4; Tugutüp I (E 120), 1, 2; Tepsey XI (E 124); Yeerbek I (E 147), 4, 4, 4; Lisiç'ya I, Kök Haya/2, Kunya.

elim esiz erinc yüz kümül bodunum esiz er<...>nçlnç? kümülüg er üküş boltı "Yurdum, yazık! Elbette. Yüz Kümül halkım yazık! <..> (az) Kümül askeri çoğaldı." Köjeelig-Hovu (E 45), 9

Clauson, sözcüğü "eyvah!, tüh!, ne yazık!" anlamına gelen bir ünlem olarak tanımlar. Bu sözcük üzüntüyü dile getirmek için kullanılır (ED 253a). Alimov, *esiz*'in bugünkü Kırgızca ve Özbekçedeki anlamlarıyla ondan türemiş ET. *esirke-* fiilinin başlangıç anlamına dayanarak Eski Türk runik yazıtlarındaki sözlüksel anlamının "değerli, kıymetli, aziz" olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte *esiz*'in, hem tarihî, hem çağdaş Türk lehçelerinde ister sıfat, ister acınma ünlemi işlevinde olsun, örneklerin baskın çoğunluğunda hayıflanma edasıyla kullanıldığının da unutulmaması gerekir. *esiz* "değerli, kıymetli → zavallı, esef edilecek (deploratif bağlamda sınırlı anlam kötüleşmesi) → yazık (ünlem; leksik anlamın kaybolması) şeklinde bir anlam değişmesine maruz kalmıştır. Kelimenin geçtiği yazıtların büyük çoğunluğunun birer mezar yazıtı olması ve içeriğinin hayıflanma, kederlenme ve acınma ile dolu olması ister istemez örneklerin bir kısmında *esiz*'i mealen "yazık" ve benzeri bir acınma ünlemi ile karşılamanızı zorunlu kılabılır (2013: 33). Bu acınma ünlemi, Radloff, Orkun ve Malov gibi naşirler tarafından *sizim* ve *sizim e* biçiminde okunup çokluk 2. kişi zamiri olarak görülmüştür. Talat Tekin sözcüğü çokluk 2. kişi zamiri değil de bir acınma ünlemi

olduğunu işlemiştir (Tekin, 1964). Yenisey yazıtlarında *esiz* acınma ünleminin *esis*, *esisim*, *esizim e*, *esizlerim*, *esizni*, *esni* biçimlerinde fonetik açıdan benzer çeşitli şekilleri vardır.

1.3.5. esis ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Novosyolovo (E 144), 1

esis üsin? algap? a badga? serjirin e kem katun kawışıp? yæg aşıg? kılur biz tàyir? biz “<...> (dağ) sırtında <...> Kem (ve) Katun (ırmakları) kavuşarak iyi <...> yaparız, deriz?” Novosyolovo (E 144), 1

1.3.6. esisim ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Podkuninskaya (E 71), 6; Şançi III (E 152), 2

enlig çor inançu alp tarkan ataçım a adrıldımız esisim “Enlig Çor Inançu Alp Tarkan (adlı) babacığımın ayrıldım, ne yazık!” Şançi III (E 152), 2

1.3.7. esizim e ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Uyük-Tarlak (E 1), 1; Uyük-Turan (E 3), 2, 6; Barık I (E 5), 3; Kara-Sug (E 9), 1; Elegest I (E 10), 1, 3, 4, 10; Begre (E 11), 2, 4; Çaa-Höl I (E 13), 4; Çaa-Höl II (E 14), 2, 3; Çaa-Höl III (E 15), 3; Çaa-Höl IV (E 16), 1, 1, 3; Çaa-Höl VII (E 19), 2, 3; Çaa-Höl IX (E 21), 3; Oznaçennaya I (25), 2, 3, 3; Oya (E 27), 3; Hemçik-Çırgakı (E 41), 1, 1, 3, 3, 7, 9; Bay-Bulun I (E 42), 2, 2, 4; Kızıl-Çıraa I (E 43), 6; Kızıl-Çıraa II (E 44), 4; Köjeelig-Hovu (E 45), 5, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 8, 10; Tele (E 46), 1; Abakan (E 48), 4; Bay-Bulun II (E 49), 1, 1; Tuva B (E 50), 1; Tuva D (E 51), 1, 2; Tuva D (E 55), 2; Malinovka (E 56), 1; Kezek-Hüree (E 58), 2; Herbis-Baarı (E 59), 2; Suglug-Adır-Aksı (E 61), 1, 2; Kanmıldığ-Hovu (E 62); Kara-Bulun I (E 65), 2, 3; El-Bajı (E 68), 2, 23; Çer-Çarık (E 69), 2; Demir-Sug (E 92), 3; Bayan-Kol (E 100), 2, 3; Uyük-Oorzak II (E 109), 3, 5; Uyük-Oorzak III (E 110), 3, 4; Yeerbek I (E 147), 5; Yeerbek II (E 149), 3, 4, 5; Şançi III (E 152), 3, 4

altunlig keşig belimte bantım teñri elimke bökmedim esizim e yıta “Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!” Uyük-Turan (E 3), 2

1.3.8. esizlerim ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Yeerbek I (E 147), 5

bodunum a bokunum? a (bukanım a?) bökmedim yıta esizim e ulugum <a> kiçigim e bökmedim e yıta esizlerim “Halkıma, insanlarıma? doymadım, eyvah! Ne yazık! Büyüğüme, küçüğüme doymadım, eyvah! Ne yazık!” Yeerbek I (E 147), 5

1.3.9. esizni ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, 3

esizni sözletı bitiyür ben ukuglı kişi erke sözleyü bėrdim “Ne yazık! Sözlerimi yazıyorum. Anlayan insanlar (için) söyleyiverdim.” Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, 3

1.3.10. esni ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 201). Çaa-Höl III (E 15), 1; Altın-Köl II (E 29), 8; Bay-Bulun II (E 49), 3; Yeerbek I (E 147), 1

bodun ara bulgak üçün elig uyumga adrıldım esni “Halk arasında karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım, ne yazık!” Çaa-Höl III (E 15), 1

Tekin, *esni* acınma ünleminin Çuv. *asın-* fiilene bağlayıp ‘hatırlayın!’ biçiminde anlamlandırmıştır (2000: 85). *esni* acınma ünlemi Kırgızca ve Kazakçada *esil* ~ *esili* şeklinde, Kırgızca’nın Cergetal ağzında ise *asın* şeklinde kullanımı devam etmektedir (Alimov, 2008: 45).

1.3.11. ıyü ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 203). Çaa-Höl I (E 13), 2, 2

kadaşım adıldım ıyü kuyda kunçuyum adıldım sekiz urım adıldım ıyü
“Akrabalarımın ayrıldım, yazık! Obada eşimden ayrıldım, sekiz oğlumdan ayrıldım, yazık!” Çaa-Höl I (E 13), 2

1.3.12. yıta ‘ne yazık!, ne acı!’ (Aydın, 2015: 217). Uyük-Turan (E 3), 1, 1, 2; Elegest I (E 10), 1, 1, 4, 7, 10, 12, 12; Begre (E 11), 1, 3, 4, 4; Çaa-Höl V (E 17), 2, 2; Çaa-Höl VI (E 18), 2, 2, 3, 4, 5; Çaa-Höl VII (E 19), Oçurı (E 26), 2, 4, 12; Oya (E 27), 8; Altın-Köl I (E 28), 2, 6, 7, 8; Uybat II (E 31), 5; Uybat III (E 32), 1, 16; Kızıl-Çıraa I (E 43), 2; Kızıl-Çıraa II (E 44), 1, 3, 4, 4; Köjeelig-Hovu (E 45), 6; Abakan (E 48), 2, 3, 4, 6, 8, 11; Herbis-Baarı (E 59), 6, 8; El-Baı (E 68), 2; Yeerbek I (E 147), 1, 2, 2, 4, 5, 5; Yeerbek II (E 149), 3, 4, 5, 5

yėti urı oğluñuzka bökmedök kañıçım alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertñiz buñka taşın beñkü tiker men yıta “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız. Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedi (kalmak üzere) dikeyorum, eyvah!” Abakan (E 48), 6

Hamilton’a göre *yıt- ‘yitmek, kaybolmak, kendi sonunu hazırlamak’ fiilinden – a zarf-fiil ekini alarak fiildeki ünlülerin sonradan ince sıraya geçmiştir (1998: 101).

1.3.13. yıtu ‘ne acı!, eyvah!’ (Aydın, 2015: 217). Altın-Köl I (E 28), 5

atsar alp ertñiz e tutsar küç ertñiz e inilig bört una(?) bars adılm<a> yıtu “Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz, kareşlerim Bört (ve) Una Bars’tan ayrıldım, ne acı!” Altın-Köl I (E 28), 5

Yenisey yazıtlarında, sıklıkla görülen bu acınma ünleminin özellikle Moğolistan yazıtlarında tanıklanmamış olması, sözcüğün diyalektik bir kimliği olduğuna işaret sayılabilir. Altın-Köl I (E 28) yazıtının 5. satırında geçen *yıtu* biçimi de, eğer yazımda veya harfin teşhisinde bir sorun yoksa, *yıta* olarak görülen acınma ünleminin farklı biçimi olmalıdır (Aydın, 2017: 53).

1.4. Özlem Bildiren Sözcükler

1.4.1. bökme- ‘doymamak’ (Aydın, 2015: 197). Uyük-Turan (E 3), 1, 2, 6; Barık III (E 7), 3; Barık IV (E 8), 1; Elegest I (E 10), 4; Begre (E 11), 1, 3, 5, 6; Çaa-Höl II (E 14), 2, 3; Çaa-Höl IV (E 16), 2, 3; Çaa-Höl IX (E 21), 1, 3; Çaa-Höl X (E 22), 2; Oya (E 27), 5; Altın-Köl I (E 28), 4; Altın-Köl II (E 29), 5; Uybat III (E 32), 6, 7, 17, 17; Bay-Bulun I (E 42), 4, 6; Kızıl-Çıraa II (E 44), 3; Köjeelig-Hovu (E 45), 10; Abakan (E 48), 6, 8, 8, 10; Elegest III (E 53), 1; Tuva D (E 55), 1; Malinovka (E 56), 1, 6; Herbis-Baarı (E 59), 8, 9; Sargal-Aksı (E 60), 1; Elegest IV (E 70), 1, 2; Podkuninskaya (E 71), 6, 7; İyme I (E 73), 3; Hemçik-Bom II (E 96), 1, 3, 3; Hemçik-Bom III (E 97), 3; Uybat VI (E 98), 1; Bayan-Kol (E 100), 2; Uyük-Oorzak II (E 109), 4; Tugutüp I (E 120), 1, 2; İyme II (E 122); Yeerbek I (E 147), 1, 2, 2, 3, 4, 5, 5; Yeerbek II (E 149), 3, 5

kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e eçiçim er ögler oğlan er küdeğülerim kız kelinlerim bökmedim “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveyleirim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” Uyük-Turan (E 3), 6

1.4.2. bökişme- ‘(karşılıklı) doymamak’ (Aydın, 2015: 197). Herbis-Baarı (E 59), 2

<...> i/i esizim e buñum a kuyda kunçuyum a bökişmedim “Ne yazık! Ne sıkıntı! Obada eşime doymadım.” Herbis-Baarı (E 59), 2

1.4.3. erse- ‘(askerini) özlemek’ (Aydın, 2015: 201). Altın-Köl (E 28), 8

tört iniligü ertimiz bizni erklig adırtı yıta ersedim e “Dört kardeş idik. Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı, ne yazık! Askerlerimi özledim.” Altın-Köl (E 28), 8

er sözcüğünün temel anlamı “erkek olan insan” demektir. Sözcük daha sonra kadın olmayan “erkek, savaşan erkek; koca” anlamında özel bir anlam kazanmıştır (ED 192a). Yenisey yazıtlarında *er* sözcüğü eski Türkçe dönemine özgü isimden fiil yapma eki olan +*se-* ile askerini özlemek anlamında kullanılmıştır.

1.5. Ölüm Bildiren Sözcükler

1.5.1. adır- ‘ayırarak’ (Aydın, 2015: 191). Altın-Köl (E 28), 8

tört iniligü ertimiz bizni erklig adırtı yıta ersedim e “Dört kardeş idik. Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı, ne yazık! Askerlerimi özledim.” Altın-Köl (E 28), 8

**ad-* ‘ayırarak’ fiilinin ettirgenlik eki (-*Ir-*) almış biçimidir. Clauson, sözcüğün temel anlamının iki şeyi veya bir şeyi birbirinden ayırmak; ayrıca nesnelere arasındaki farkı ayırt etmek; hatta tercih etmek anlamında olabileceğini ifade eder. Sözcüğün ödünçleme yoluyla Moğolca’dan *acira-* ‘(insanlardan) ayırmak, (eve) dönmek’ biçiminde anlam genişlemesinin bir sonucu olarak geçtiği görülür. Çağdaş Türk lehçelerinde genellikle *adır-* biçiminde devam etmektedir (ED 66a).

1.5.2. adırıl- ‘ayrılmak’ (Aydın, 2015: 191). Uyük-Tarlak (E 1), 1; 1, 4, 4; Barık I (E 5), 2, 3; Barık II (E 6), 4; Barık III (E 7), 4; Barık IV (E 8), 2; Kara-Sug (E 9), 1; Elegest I (E 10), 1, 4, 9, 12, 12; Begre (E 11), 1, 2, 4, 5, 7, 8; Çaa-Höl I (E 13), 2, 2, 2, 3; Çaa-Höl III (E 15), 1; Çaa-Höl IV (E 16), 2; Çaa-Höl V (E 17), 3, 3; Çaa-Höl VI (E 18), 2, 3; Çaa-Höl VII (E 19), 3; Çaa-Höl X (E 22), 3; Oznaçennaya I (25), 1, 2, 3, 3, 7; Oya (E 27), 3, 7; Altın-Köl I (E 28), 2, 7; Altın-Köl II (E 29), 5; Bay-Bulun I (E 42), 4, 8; Kızıl-Çıraa I (E 43), 2, 3; Kızıl-Çıraa II (E 44), 4, 4, 5; Bay-Bulun II (E 49), 1; Tuva B (E 50), 3; Tuva D (E 51), 1; Tuva D (E 55), 2; Herbis-Baarı (E 59), 8; El-Baı (E 68), 2, 22, 28; Çer-Çarık (E 69), 2; Hemçik-Bom III (E 97), 1, 3; Uybat VI (E 98), 2; Uyük-Oorzak II (E 109), 2; Şancı III (E 152), 2; Alaş I (E 153), 1

tör apa içreki ben beş yegirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buñ a adırıldım a esizim e kün e ay a azdım a “(Ben) Tör Apa’ya bağlıyım (mensubum). On beş yaşımda aldığım eşimden (ayrıldım), ne sıkıntı! (Onlardan) ayrıldım, ne yazık! Güneş ve aydan ayrıldım.” Begre (E 11), 2

adır- fiilinin edilgenlik eki (-*Il-*) almış biçimidir.

1.5.3. adırılma- ‘ayrılmamak’ (Aydın, 2015: 191). Altın-Köl I (E 28), 5, 6

botumuz umay begimiz biz uya alp er özin altı kılmadıñ özlük at özin üç erig almadıñ yıta ezençüm e küzençüm e adırılma seçlinme ögürdüm “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalataamadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! Izdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!” Altın-Köl I (E 28), 6

1.5.4. adırın- ‘ayrılmak’ (Aydın, 2015: 191). Uybat III (E 32), 13, 14, 16

Bir yaşımta ataçımka adırındım a tokuz beg er <...> “Bir yaşımda babacığımдан ayrıldım. Dokuz bey asker <...>” Uybat III (E 32), 14

Bu çekimli fiili, Radloff, Orkun, Malov, Kormuşin *adırdım* okumuş; Vasilyev ise *d¹r¹d¹m* biçiminde vermiştir (Aydın, 2015: 95).

1.5.5. az- ‘ayrılmak, çekip gitmek’ (Aydın, 2015: 194). Elegest I (E 10), 9; Begre (E 11), 2, 3, 6; Köjeelig-Hovu (E 45), 5; El-Bajı (E 68), 12

bir yetmiş yaşımğa kök tenride künge azdım esizim e “Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım. Ne yazık!” Köjeelig-Hovu (E 45), 5

Sözcüğün temel anlamı “azmak, yoldan çıkmak, şaşmak”tır. Türkiye Türkçesinde “ayrılmak, sapmak, taşmak” anlamında kullanılmaktadır. Yenisey yazıtlarında ise “ayrılmak” anlamında kullanılmıştır.

1.5.6. azma- ‘ayrılmamak’ (Aydın, 2015: 194). Çaa-Höl III (E 15), 2; Bay-Bulun (E 42), 4

üç arguy art<d>ım esizim e adrı<l>tım a bökmedim e azmatım ay kü[n] <...> “üç siperi arttırdım, ne yazık ki ayrıldım. (Sizlere) doymadım, ayrılmadım, ay (ve) güneş <...>” Bay-Bulun (E 42), 4

Gülensoy, *az-* ‘yoldan çıkmak, şaşırarak’ şeklinde anlamlandırmıştır (2007: 92). Yenisey yazıtlarında *az-* “ayrılmak, çekip gitmek” fiilinin olumsuz biçimi olarak kullanılmıştır.

1.5.7. azış- ‘ayrılmak’ (Aydın, 2015: 194). Uyük-Arjan (E 2), 1

ëşim <u>rım azışdım “Eşim(den), çocuk(lar)ım(dan), ayrıldım.” Uyük-Arjan (E 2), 1

az- “ayrılmak, çekip gitmek” fiilinin işteş biçimidir.

1.5.8. yiril- ~ yiril- ‘ayrılmak’ (Aydın, 2015: 217). Haya-Bajı (E 24), 7; Altın-Köl I (E 28), 1; Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

on ay életdi ögüm e kelürti élimke erdem için men yırıldım “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu. Yurduma kahramanlık için, (yurdumdan) ayrıldım.” Altın-Köl I (E 28), 1

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim “Erkeklik erdemimdeki, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

yër- ‘ayırarak’ fiilinin edilgen biçimidir (ED 967b).

1.6. Sıkıntı ve Izdırap Bildiren Sözcükler

1.6.1. buñ ‘sıkıntı, tasa, melankoli’ (Aydın, 2015: 198). Barık III (E 7), 2; Elegest I (E 10), 10, 11; Begre (E 11), 2, 4; Çaa-Höl I (E 13), 5; Çaa-Höl VI (E 18), 4, 5; Oznaçennaya I (25), 1; Kızıl-Çıraa I (E 43), 2; Tele (E 46), 3; Herbis-Baarı (E 59), 2; Sargal-Aksı (E 60), 3; Yeebek I (E 147), 2, 2; Adrianov, 1

kuyda unçuyum a bökmedim yta buñ a özde oglumka bökmedim yta buñ a “Obada eşime doymadım, eyvah! Ne sıkıntı! Vadide oğluma doymadım, eyvah! Ne sıkıntı!” Yeebek I (E 147), 2

1.6.2. buñsuz ‘sıkıntısız, tasasız’ (Aydın, 2015: 198). Oçurı (E 26), 6, 7

<...> k bakırı buñsuz erti kara saçın teg “Bakırı (parası) sıkıntısız idi. (Tıpkı) kara saçın gibi.” Oçurı (E 26), 7

buñ sözcüğünün yokluk biçimidir.

1.6.3. buñu ‘sıkıntı, tasa’ (Aydın, 2015: 198). Barık II (E 6), 3; Barık III (E 7), 2; Uybat VI (E 98), 1

er uñun? kazgandıñız bökmed[iñi]z begrekim beg “Asker(in) (büyük) sıkıntı(sı)yla kazandınız, doymadınız, soylu (kudretli) bey.” Uybat VI (E 98), 1

1.6.4. ezençü ‘ızdırıp, acı’ (Aydın, 2015: 203). Altın-Köl (E 28), 6

botomuz umay begimiz biz uya alp er özin altı kılmañıñ özlük at özin üç erig almadıñ yıta ezençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! İzdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!” Altın-Köl (E 28), 6

Aydın’ın verdiği bilgilere göre sözcüğü, Radloff ve Malov *özänçümä*, Orkun *eziñçümä*, Klyastorniy *eziñçüm a*, Morı *eziñçüm a*, Tekin *eziñçüm e*, Kormuşın ise *aziñçüm-ä* biçiminde okumuştur. Sözcük, sonraki dönem metinlerinde tespit edilmemiştir. (2015: 83). Tekin, *eze-* filinin üzerindeki eki -(X)ñçU olarak kabul etmektedir. Erdal bu ek için şu örnekleri verir: *alkınçu*, *erinçü*, *mançu*, *ilinçü*, *kalınçu ve üzlünçü* (1991: 285-290).

1.6.5. ökünç ‘pişmanlık, üzülmə’ (Aydın, 2015: 209). Altın-Köl I (E 28), 2; Bay-Bulun I (E 42), 7; Sargal-Aksı (E 60), 1; El-Bajı (E 68), 22; Bayan-Kol (E 100), 2; Mugur-Sargol III (E 140), 1

elim ökünçüñ e kalın yağıka kaymatın tegipen adrıldım e yıta “Yurdum, pişmanlığın (ne pişmanlık!) güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm), ne acı!” Altın-Köl I (E 28), 2

ökünç sözcüğü, bilinen ve runik metinlerde çok geçen ‘pişman olmak’ anlamındaki *ökün-* fiilinden yapılmış addır. Sözcüğü, farklı okuyanlar olmuştur. Aydın’ın verdiği bilgilere göre Batmanov-Kunaa *ökünç eb*, Erdal *ökünçüm* (2002: 59), Kormuşın *ökünçä* biçiminde okumuştur. Runik metinde sözcüğün sonunun *ñ* ile yazılmış olması nedeniyle acıma ünlemi olarak düşünülebilir. Erdal’ın *ökünçüm* önerisi de anlam bakımından uygundur (2015:132).

1.6.6. yalık- ‘yalnız kalmak, tek başına kalmak’ (Aydın, 2015: 215). Elegest I (E 10), 9, 10

buñ bana bunt<a> ermiş öldüm yıta esizim e yalıkayın a “Dert bana burada (bu zamanda) erişmiş. Öldüm, ne acı! Ne yazık! Tek başıma kalayım (artık!)” Elegest I (E 10), 10

1.6.7. yas ‘yas, matem’ (Aydın, 2015: 216). Oçurı (E 26), 5

yeti yegirmi erdemi yasınta erdem ölti “On yedi kahramanlığı (vardı). Yasında kahramanlığı da öldü.” Oçurı (E 26), 5

Sözcüğün “zarar, yıkmak, kaybetmek” gibi anlamları vardır. Daha sonra çağdaş dönemde *ya’s* sözcüğünden ayırt edilememiş ve “keder, yas tutmak” anlamlarında kullanılmıştır. Bazı lehçelerde “*ya:ş*” ve “*ya:z*” biçiminde kullanılmıştır (ED 973b).

1.6.8. yawız ‘sefil, perişan’ (Aydın, 2015: 216). Köjeelig Hovu (E 45), 10

yawızığ kümülümün bedük kıltım esizim bökme[edim] “Sefil ve perişan Kümüül halkımı büyüttüm. Yazık ki (onlara) doymadım.”

Clauson, **yav-* fiilinden türemiş olan sözcüğün asıl anlamının “kötü, fena” olup sözcük sonradan anlam iyileşmesi yoluyla “işbilir, becerikli, iyi” anlamlarına

dönüştüğünü ifade eder (ED 881b). Yenisey yazıtlarında ise “sefil, perişan” anlamında kullanılmıştır.

1.6.9. yog ‘cenaze töreni’ (Aydın, 2015: 217). Oznaçennaya I (E 25), 7

yogum ança ermiş adrıldım “Yoğ törenim böyle imiş. (Sizlerden) ayrıldım.” Oznaçennaya I (E 25), 7

Clauson sözcüğün temel anlamda “cenaze töreni, özlen kişinin evinde toplanma” olarak ifade eder (ED 895a).

1.6.10. yogla- ‘cenaze töreni yaptırmak’ (Aydın, 2015: 217). Bay-Bulun I (E 42), 5

kadaşım erin enleyü yogladın<ız> edgü iş kem ügüz beñü yerlendim e b[enü] “Akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız, iyi İş Kem Irmağı’nın (kenarına) ebedî (olarak) yerleştim, ebedî? <...>” Bay-Bulun I (E 42), 5.

Sonuç ve Değerlendirme

1. Çalışmamızda Yenisey yazıtlarında duygu anlamı içeren toplam 41 sözcük incelenmiştir. Bu sözcüklerden *açıg>acı*, *bağır>bağır*, *adır>ayır-*, *adrıl->ayrıl-*, *ata>ata*, *beg>bey*, *kañ>kan*, *yas>yas ve yawız>yavuz* Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır.

2. Bu sözcüklerin 13’ü ünlem, 14’i fiil, 13’ü isim, 1’i sıfattır. Sözcük türlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda daha ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir.

Tablo-1

Duygu Bildiren Sözcükler	Sözcük Türlerine Göre
<i>açıg a, bağır, erinç, esiz, esis, esisim, esizim e, esizlerim, esizni, esni, ıyu, yıta, yıtı</i>	Ünlem
<i>adır-, adril-, adrilma-, adrin-, az-, azma-, azış-, bökişme-, bökme-, erse-, ögür-, yalık-, yiril- ~ yiril-, yogla-</i>	Fiil
<i>ataç, begiç, buñ, buñsuz, buñu, egeç, eçiç, ezençü, kañıç, ögürdü, ökünç, yas, yog</i>	İsim
<i>yawız</i>	Sıfat

3. İncelenen 41 sözcük 6 alt başlığa ayrılmıştır. Alt başlıkların tablolştırılmış biçimi aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-2

Duygu Adı	Sözcük
1. Sevgi ve Şefkat Bildiren Sözcükler	<i>ataç, begiç, egeç, eçiç, kañıç</i>
2. Sevinç Bildiren Sözcükler	<i>ögür-, ögürdü</i>
3. Acınma Bildiren Sözcükler	<i>açıg a, bağır, erinç, esiz, esis, esizim e, esisim, esizlerim, esizni, esni, ıyu, yıta, yıtı</i>
4. Özlem Bildiren Sözcükler	<i>bökme-, bökişme-, erse-</i>
5. Ölüm Bildiren Sözcükler	<i>adır-, adril-, adrilma-, adrin-, az-, azma-, azış-, yiril- ~ yiril-</i>

6. Sıkıntı ve Izdırap Bildiren Sözcükler	<i>buñ, buñsuz, buñu, ezençü, ökünç, yalık-, yas, yawız, yog, yogla-</i>
--	--

4. Acınma ünlemlerinin (esiz e, esizim e, yita vb.) hemen her yazıtta olması, ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yönüyle acınma ünlemleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2000). *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. İstanbul: Simurg
- Alimov, R. (2008). Eski Runik Metinlerinde Geçen Bir Acınma Ünlemi Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları* 18, s. 35-48.
- Alimov, R. (2013). Eski Runik Metinlerde *esiz* Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 49/1, s.17-38.
- Aydın, E. (2007). Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar. *Sibirische Studien / Sibiryaya Araştırmaları* 2/1, s.41-64.
- Aydın, E. (2009). S. Gerard Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Veriler. *TSt 4/4, (Sözlük Özel Sayısı-Dr. Yücel Dağlı Anısına)*, s.93-118.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında Geçen Türk Boyları Üzerine Notlar. *Turkish Studies* 6/1, s.390-398.
- Aydın, E. (2012). Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir?. *Turkish Studies* 7/2, s. 161-169.
- Aydın, E. (2013). Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler. *Türkbilig* 26, s.37-49.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. (2017). Söz Varlığı Açısından Yenisey Yazıtlarının Moğolistan Yazıtlarından Farklılıkları Üzerine Notlar. *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi* 1/1, s. 48/58.
- ED→ CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexion I-II*. Harrassowitz: Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Eren, H. (1999). *TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ. KİŞİSEL YAYINLAR: ANKARA*.
- Gabain, A. V. (1998). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kormuşin, İ.V. (2001). Kuzey Tuva Ögök- Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.257- 261.
- Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, Teksti i Perevodı*. Moskva: Leningrad.
- Orkun, H. N. (2010). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.

- Tekin, T. (1964). On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions. *Ural-Altische Jahrbücher* 35, s.134-144.
- Tekin, T. (2000). İkinci Bay-Bulun (= E 49). *TdiA* 7, s. 81/90.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1 Altayistik*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara Türk Dil Kurumu.
- Vasilyev, D. D. (1983). *Korpus Tyurkshih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Akademiya Nauk SSSR: Leningrad.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/1, s. 17-51..

